

УДК 340.1 477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.16>

ДОКТРИНАЛЬНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЧАСОПРОСТОРІ НА ЕТНІЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ, ЩО ЗНАХОДИЛИСЯ ПІД ЮРИСДИКЦІЄЮ РІЗНИХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВОУТВОРЕНЬ

Туряниця В.В.,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0000-9791-3428*

Туряниця В.В. Доктринальні теоретико-методологічні засади дослідження правового статусу української мови у часопросторі на етнічних українських землях, що знаходилися під юрисдикцією різних іноземних державоутворень.

Проблема функціонування рідної мови та її статусу була і залишається на всіх етапах еволюції людства та національних держав як одна з головних і визначальних у цьому процесі. Тому мовні права є невід'ємною частиною прав людини і громадянина, зокрема, прав фундаментальних, природних. При дослідженні даної проблеми, яка відверто заполітизована сьогодні, необхідно враховувати наслідки таких процесів, що відбувалися в минулому (етноцид, лінгвоцид, колоніальне насильство і т.д.) і відбуваються сьогодні (війни на знищення націй, суверенних держав, їх мови, культури і т.д.) з метою адекватного забезпечення мовних прав та механізму їх захисту у вирішенні даної проблеми.

Дана стаття розкриває концептуальні теоретико-методологічні засади наукового дослідження та необхідність створення відповідної системи інструментарію кожним дослідником для відповідної теми, як важливих умов у досягненні достовірних висновків.

Науковиця це доводить своєю публікацією, в основі якої знаходиться правовий статус української мови у часопросторі на етнічних українських землях, що були під юрисдикцією різних іноземних державних утворень. Вона акцентує, що тільки усвідомлення необхідності нового підходу в методології наукових досліджень, дотримання суті основоположних принципів та обґрунтування комплексного вибору методів дослідження дають можливість отримати об'єктивні, науково обґрунтовані і переконливі результати, зокрема висновки і пропозиції, що засвідчує про якість дослідження таких тем і проблем. А також з'ясувати суть проблеми дослідження як в плані теорії, так і доцільності практики застосування.

Це в свою чергу доповнює і розкриває сутність трактування і використання мовних прав як фундаментальних в історії державної практики на різних етапах та з проекцією на вирішення мовних проблем сьогодення як складного і багатofакторного процесу та концентрованого вираження результатів політико-правової діяльності на етнічних українських землях, що знаходилися в різний час під юрисдикцією різних іноземних державних утворень.

Авторка дослідження обґрунтовує необхідність чітко визначити напрям такого політико-правового дослідження, врахувати специфіку цих держав та продумати систему інструментарію, що буде використовуватися, й обов'язково дотримуватися основних принципів дослідження та причинно-наслідкових зв'язків.

Ключові слова: історія, право, методологія, принципи і методи дослідження, мовні права, етнічні українські землі, юрисдикція, іноземні державоутворення.

Turyanitsa V.V. Doctrinal theoretical and methodological principles of research into the legal status of the Ukrainian language in time and space on ethnic Ukrainian lands that were under the jurisdiction of various foreign states.

The problem of the functioning of the native language and its status was and remains at all stages of the evolution of humanity and national states as one of the main and defining ones in this process. Therefore, language rights are an integral part of human and citizen rights, in particular, fundamental, natural rights. Therefore, when studying this problem, which is openly politicized today, it is necessary to take into account the consequences of such processes that took place in the past (ethnocide, lingocide, colonial violence, etc.) and are taking place today (wars to destroy nations, sovereign states, their language, culture, etc.), with the aim of adequately ensuring language rights and the mechanism of their protection in solving this problem.

This article reveals the conceptual theoretical and methodological foundations of scientific research and the need to create an appropriate system of tools for the relevant topic by each researcher, as important conditions in reaching reliable conclusions.

The scientist proves this with her publication, which is based on the legal status of the Ukrainian language in the space of time in ethnic Ukrainian lands that were under the jurisdiction of various foreign state entities. She emphasizes that only awareness of the need for a new approach in the methodology of scientific research, adherence to the essence of fundamental principles and justification of a comprehensive choice of research methods make it possible to obtain objective, scientifically based and convincing results, in particular conclusions and proposals that testify to the quality of research on such topics and problems. And also to find out the essence of the research problem both in terms of theory and expediency of application practice.

This, in turn, complements and reveals the essence of the interpretation and use of language rights as fundamental in the history of state practice at various stages and with a projection on the solution of today's language problems as a complex and multifactorial process and a concentrated expression of the results of political and legal activity in ethnic Ukrainian lands, which were at different times under the jurisdiction of various foreign state entities.

The author of the study justifies the need to clearly define the direction of such political and legal research, take into account the specifics of these states and think over the system of tools that will be used, and be sure to adhere to the basic principles of research and cause-and-effect relationships.

Key words: history, law, methodology, principles and methods of research, language rights, ethnic Ukrainian lands, jurisdiction, foreign state formation.

Актуальність дослідження, постановка проблеми та теоретико практичне значення. У галузі прав людини, демократичного розвитку нації, національної меншини, корінного, автохтонного населення країни, суспільства, держави та цивілізаційної еволюції людства взагалі, важливе місце посідають фундаментальні природні права, котрі безпосередньо пов'язані з іншими як у національному, так і глобальному міжнародному вимірах.

Глобалізаційні процеси, трансформації та сучасна політика турбулентності, які є характерними ознаками ХХІ століття, вимагають від дослідників вивчення їх з акцентуацією на роль національних мов, як тонкої і чутливої субстанції на національному і наднаціональному рівнях із врахуванням історичного розвитку, його досвіду та інколи й свідомого ігнорування, як об'єктивної тенденції інтернаціоналізації різних галузей життя сьогодення та формування у цьому незворотньому процесі нових правових відносин на засадах національного і міжнародного права, їх взаємозв'язку і взаємодоповнення, що є чинником утворення прав нового покоління, основу яких забезпечує методологія наукового пізнання як парадигма історико-правового розвитку [1, 2].

Мова була і залишається одним із вагомих маркерів ідентифікації особистості, атрибутом нації і країни, а також наріжним каменем у власному державотворенні та міждержавних відносинах.

Завдання мовних прав у поліетнічних державах полягає у створенні правових умов реалізації людиною одного із засадничих природних прав - права на рідну мову, на відповідний їй статус та функціонування в системі інших прав і свобод людини як один із системоутворюючих складників правової системи на національному та міжнародному рівнях.

Стан опрацювання проблематики. Станом на даний час є чимало видань, що розкривають загальні підходи і вимоги до наукових досліджень: від вибору теми та її актуальності до теорії і

практики та оформлення відповідних висновків і подальших напрямів розробки даної проблеми. Молодий дослідник має, по суті, покрокову дорожню карту своєї діяльності.

Специфіку наукових досліджень та нових методологічних підходів у галузі права розкривають роботи вітчизняних дослідників незалежної України [3, 4, 5, 6].

Така увага до даної проблеми зумовлена важливістю і необхідністю її вирішення, а саму систему підходів відповідно до вимог часу, модернізувати, а саме: відходом від засад комуністичної ідеології і методології щодо наукових досліджень з метою розкриття справжньої суті правової реальності на тому чи іншому етапі розвитку людства.

Проблеми методології, зазначає один із провідних дослідників права М. Козюбра, є неминучими для будь-якої науки, бо плідність наукового пізнання, сутність і глибина його проникнення в суть досліджуваних явищ і процесів, приріст наукових знань значною, а часто й вирішальною мірою залежать від методологічного інструментарію, який використовують дослідники. Панування довгі роки моністичного матеріалізму до вивчення правових явищ, негативне ставлення до всіх інших доктрин і теорій, побудованих на відмінних від матеріалізму світоглядних позиціях, перешкоджали використанню здобутків європейської і світової правової культури, збіднювали уявлення про право та його місце в системі засобів соціального регулювання і способів світосприйняття [6].

Мета дослідження полягає в необхідності розкриття обґрунтованості вибору концептуальних теоретико-методологічних засад та системи дослідницького інструментарію для аналізу з'ясування суті проблеми та отримання відповідних реальних висновків у напрямі дослідження правового статусу української мови, її функціонування в часопросторі на етнічних українських землях, що знаходилися під юрисдикцією різних іноземних державоутворень.

Виклад основного матеріалу. Вивчення того чи іншого історичного явища, його стану та наслідків вимагає від дослідника доктринального підходу у виборі відповідної системи науково-дослідного інструментарію, принципів і методів дослідження, аналогічних теорій, поглядів і відповідних дій у певній галузі знань – філософії, праві, політології та інших науках, що в кінцевому підсумку творять концепцію дослідження в цілому з її відповідною формою і стрижнем.

У нашому плані - філософсько-правову та політичну, як основи державотворчої, правотворчої, правозастосовної і правотлумачної діяльності [7].

Це в підсумку викристалізовує інтегруючу модель політико- правової діяльності, що вимагає з'ясування справжньої суті змісту закону та реалізації його положень у реальній життєдіяльності “згідно з офіційним тлумаченням і доктриною у відповідній іноземній державі”, акцентується у частині 1 ст. 8 Закону України [8].

При цьому необхідно зауважити: на даний час це поки єдине положення в законодавстві України як методологічної засади. Особливість його полягає у необхідності врахування методології та аналізу іноземних нормативно-правових актів, сутності явищ і процесів, виявлення закономірностей та врахування різних правових практик у різних типах державних утворень, форм управління на основі права.

Ретельної уваги та аналізу потребують історично сформовані ідеї, погляди та практики їх ухвалення і реалізації на законодавчому рівні, що в діалектичній єдності вибудовують взаємопов'язану доктрину, котра в свою чергу є вагомим показником констатації стану моралі, політико-правової культури суспільства, нації, відповідних інституцій та держави в цілому.

Сьогодні тематика досліджень такого спрямування дає можливість науковцям чіткіше зрозуміти політико-правове становище українців і статус їхньої мови та її функціонування, а також культури, традицій та взагалі життя в складі іноземних держав, зокрема, наших сусідів, а також досягнути історичні умови та характерні ознаки тих періодів і національно-правового стану в державі.

Такі теми не втрачають актуальності як з погляду історичного погляду людства, так і вдосконалення міждержавних відносин на сучасному етапі і в майбутньому. Крім того, вони мають об'єднувати зусилля вітчизняних і зарубіжних дослідників для вирішення правових проблем, що виникають і сьогодні в політико-правовій площині діяльності очільників деяких сусідніх держав як прояв фантомних болів. Такий підхід у дослідженнях та використанні їх висновків об'єктивних і науково-обґрунтованих, унеможливить появи безпідставних дискусій та дасть більше зрозуміти спільні європейські цінності, культуру і традиції та роль демократії, верховенства права, захисту прав людини та інтеграцію у суспільний загальноєвропейський простір. Цей напрям дослідження є також тою історико-правовою та демократичною платформою, що дає розкрити у взаємодії з

іншими чинниками, об'єктивними і суб'єктивними, політико-правову діяльність керівництва різних державних утворень у минулому та сьогодні.

Сьогодні ведеться дискусія про необхідність відповідної кількості публікацій за певний період роботи у виші для науково-педагогічного працівника. При цьому не враховано безлічі об'єктивних причин, що впливають на їх кількість і якість у порівнянні з працівниками науково-дослідних інститутів.

Учитель і викладач не можуть бути тільки ретрансляторами знань, вони мають стати одночасно педагогами-науковцями, дороговказом у світ проблем своєї галузі науки та міждисциплінарних зв'язків. Це одна з вимог і характерна особливість Концепції безперервної освіти.

У той же час необхідно заборонити функціонування різних типів фабрик написання науково-дослідних робіт, штучного завищення їх цитування та реформувати якість стажування з наближенням до реальної практики.

Найбільш вагомими критеріями оцінювання та показниками успішності науковця, який працює у відкритій науці, є його виконана дослідницька робота. Основними характерними її ознаками є якість і академічна доброчесність, на що звертається увага і в національному законодавстві. Дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками, як сукупності етичних принципів та визначених законом правил (стаття 42, розділ V) мають керуватися у своїй діяльності з метою забезпечення довіри до результатів своєї діяльності та уникнення бути притягнутими за їх порушення цього та спеціальних законів [9]. Таку оцінку може отримати науковець-дослідник або представник науково-освітніх інституцій із значним досвідом.

Молоді дослідники часто допускаються проступків і помилок, що знецінюють їхню роботу, ускладнюють визнання та кар'єрний ріст. Ступивши на шлях фальсифікації, підбираються відповідні факти у їх ізоляції, без врахування взаємозв'язку з іншими, котрі б давали можливість задалегідь вийти на реалізацію мети дослідження та запланованих висновків. Вплетення таких фактів у загальний контент та підготовлених наративів і формують структуру загальних висновків.

Така практика, на жаль, не відійшла в історію. Вона не сприймається в науці, бо методика таких досліджень є хибною, зневажливою та дискримінаційною як до самого дослідника, так і до якості виконаної ним роботи. Сьогодні запущений механізм боротьби з таким явищем. Особливо це актуально в наш час, коли відбувається переоцінка цінностей і є вільний доступ до колись закритих фондів архівів різного роду, а також великий вплив дезінформації і антинаукових тверджень.

У добу великої інтернаціоналізації досліджень та використання Chat GPT як найлегшого засобу досягнення результату, процедура виявлення достовірності даних і висновків, згенерованих ШІ, досить складна. Така практика стає тенденцією. Для її зупинки вже складаються відповідні програми, що забезпечують викриття не добросовісних практик. Людина, котра береться за наукову роботу, має діяти сама та провести самооцінку своєї діяльності щодо використання ШІ як помічника у модернізації наукового дослідження.

Не без підстав акцентує М. Козюбра, що провідним принципом пізнання стає плюралізм методів та пошук і виявлення їхніх спільних рис і відмінностей у природничих та соціально-гуманітарних науках [6].

Зауважимо, у контексті даної проблеми на сьогоднішній день наявні різні класифікації методів дослідження, що в свою чергу дає досліднику можливість вибрати найоптимальніші, котрі дадуть у комплексному їх використанні пізнати реальну сутність досліджуваного правового явища - виникнення, мети, особливостей правового світосприйняття і обґрунтування та причинно наслідкових зв'язків

Вибір методів дослідження є одним із наріжних каменів у дослідженні проблеми. Більшість науковців справляються з вибором системи методів до відповідної теми і проблеми. При цьому досліднику необхідно усвідомити людиноцентристський погляд у пов'язі з історичними процесами і змінами, відповідною країною, місцем, часом, станом українців на своїх етнічних землях, що в єдності дає реальну картину

Досягти цього можна тільки в єдності тріади принципів дослідження, зокерма, науковості, об'єктивності та конкретного історизму. Саме в цьому напрямі дорікають науковцям за умовні судження, припущення, можливість застосування превентивних заходів щодо подальшого розвитку тих чи інших явищ або подій. З цього приводу М. Козюбра зазначає, що не заперечуючи загалом

науковості соціально-гуманітарних знань, представники герменевтики, синергетики та деяких інших напрямів постмодернізму розглядають критерії науковості дещо по-іншому, з поправкою на привнесення в раціонально-логічні моделі досліджуваних предметів не тільки інтелектуальних властивостей дослідника, а і його людських індивідуальних (особистісних) якостей – ціннісних орієнтирів, екзистенційного досвіду, психологічних особливостей тощо, тобто розуміння ним соціальної дійсності. Розуміння, хоч і міститься в одній площині з науковим пізнанням, проте не то-тожне йому. Ці особливості критеріїв науковості, притаманні соціально-гуманітарним наукам, у працях вітчизняних авторів з методології правознавства, як правило, не враховуються. Переважна більшість дослідників цієї проблематики і далі дотримується позитивістських методологічних традицій при її аналізі, притаманних класичному типу наукової раціональності. Доволі поширеними залишаються погляди, згідно з якими метою будь-якої науки та застосовуваних нею засобів і методів, зокрема правознавства (із загальнотеоретичним включно), є «отримання істинних, що відображають об'єктивну реальність знань» [5].

Використання даних принципів обов'язкове. Реалізація їх забезпечує достовірні висновки, що дають зрозуміти істинність явища у часопросторі, зокрема, стану мовних прав як фундаментального природного права, результат вияву функціонування держави і права та критеріїв праворегулювання - нормотворчості і нормозастосування на практиці. Все це в комплексі й розкриває політико-правову мету держави, а в координатах подальшого розвитку людства й парадигму світосприйняття, світорозуміння та реальних наслідків зміни в світі.

У дослідженнях мовних прав українців на своїх етнічних землях до особливих засадничих принципів відноситься принцип конкретного історизму як принцип наукового пізнання. За законами філософії матерія не зникає, вона перетворюється з одного виду в інший. Минуле ніколи не зникає без сліду, зазначає один із дослідників мовних прав, воно зберігається в генній, опредмеченій і вербальній пам'яті, живе в сучасному і впливає на формування майбутнього. Тому історизм стосується явищ, подій, ідей, тощо, які були в минулому, але в житті етносу й надалі залишаються і перебувають, пригасаючи чи розгоряючись, у колі проблем, що потребують розв'язання, оскільки відповідають потребам і вимогам часу на кожному наступному етапі історичного буття народу. Адже підлеглий прагне звільнитися від чужого панування, той, хто посідає панівні позиції, хоче їх увіковічнити. Усе зазначене стосується взаємин у мовній сфері, мовного буття загалом і є екзистенційно важливим і сьогодні для української етнічної нації [10].

Висновки. Вибір методологічних засад, врахування базових принципів і методів як концептуальних засад дослідження та їх комплексного використання створюють ту систему, що дає розкрити реальну суть такого історичного явища як мовні права українців на своїх етнічних землях, що були, а деякі й сьогодні знаходяться під юрисдикцією іноземних держав.

Саме єдність теорії та практики, причинно-наслідкові зв'язки, зокрема в контексті взаємозв'язків права з суспільною практикою і дають відповіді на всі питання. Врахування даних вимог у комплексі забезпечує дослідженню набуття якості, ефективності та надійності, валідності, а його автору - авторитет.

Тільки комплексне розуміння використання значного за обсягом і різноманітного матеріалу дослідження проблеми, теоретико-методологічних засад, вибору інструментарію дослідження, в першу чергу методів і принципів дають повну уяву про статус української мови, її функціонування на етнічних землях українців та оприлюднення реальних висновків і пропозицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Турияница В.В. Методология научного познания процессов глобализации та трансформаций как факторов развития та универсализации прав людини новых поколений. *Порівняльно-аналітичне право*. 2022. № 6. С.370–372.
2. Турияница В.В. Глобализационные процессы и трансформации та их влияние на развитие системы мовних прав. Глобализация та трансформация: національний та світовий виміри: кол. моногр. – Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. – 273 с. (87–90).
3. Методология в праве : монография / И. Безклубий, И. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за ред. И. Безклубого. – Київ: Грамота, 2017. – 658 с. – (Серия «Про українське право»).
4. Кельман М.С. Юридическая наука: проблемы методологии: монография. Тернопіль: Терно-граф, 2011. 453 с.

5. Кримський С.Б. Трансформація методологічної свідомості науки. *Наука та наукознавство*, 1996. № 3-4, С. 32–38.
6. Козюбра М.І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Том 1. С. 3–8.
7. Семеніхін І.В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз; наук.ред. О.В. Петришин. Х.: Юрайт, 2012. Серія “*Наукові доповіді*”. Вип.2. 88 с.
8. Закон України “Про міжнародне приватне право” від 23.06.2005 р., № 2700–1. *Відомості Верховної Ради України*, 2005, № 32. С. 422.
9. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
10. Радевич-Вінницький В.К. Актуальний історизм і проблема мовних прав в Україні. *Мовознавство*. 2013, № 5. С. 61.